

Victor NEUMANN

REINHART KOSELLECK ȘI ISTORIA CONCEPTUALĂ ROMÂNEASCĂ*

Călătoriile lui Reinhart Koselleck în Europa de Est și teme de dialog

Prima întâlnire cu Reinhart Koselleck am avut-o la Sofia. Fundația Maison des Sciences de l'Homme et de la Société și cercul de studii social-politice din jurul profesorului Ivaylo Znepolski de la universitatea din capitala Bulgariei organizaseră în zilele de 23 și 24 noiembrie 2002 o dezbatere pe marginea operei istoricului. Ea făcea parte dintr-o serie în care, printre invitații din anii precedenți fuseseră François Furet, Paul Ricoeur, Jaques Derrida. La dezbateră dedicată lui Reinhart Koselleck luaseră parte, între alții, Heinz-Dieter Kittsteiner, Heinz Wismann, Maurice Aymard, Alexandre Escudier, Alban Bensa, Jean-Marc Tetaz, Christo Todorov, Helge Jordheim, Alexander Kiossev, Roumen Daskalov ș.a.¹ Introducând în discuție o temă adesea dezvoltată de Fernand Braudel, reușisem să-l provoc pe Koselleck. În pofida diferențelor metodologice și teoretice evidente dintre cei doi istorici, formulasem ipoteza unei posibile complementarități a abordărilor lor în înțelegerea timpului istoric în spații geografice diferite. Acesta a fost punctul de plecare al unui mai lung și fecund schimb de idei privind diversitatea, precum și similaritatea istoriilor regionale și naționale europene, metodologiile de cercetare și posibilele teorii ale istoriei. Dialogul de la Sofia m-a pus în contact atât cu savantul, cât și cu omul Koselleck².

* Text prezentat la masa rotundă organizată de Universitatea din Bielefeld la ZIF (Zentrum fuer Interdisziplinäre Forschung) și dedicată memoriei istoricului Reinhart Koselleck. Masa rotundă a avut loc în ziua de 29 august 2014 și a făcut parte din programul celei de-a XVII-a Conferințe Internaționale de Istorie Conceptuală, Bielefeld, 28–30 august 2014. Un articol intitulat „Reinhart Koselleck's Intellectual Fascination. The Legacy of his Visit to Timișoara” l-am publicat în volumul *Modernity in Central and Southeastern Europe. Ideas, Concepts, Discourses*, Edited by Victor Neumann and Armin Heinen, RAO, Bucharest, 2018, p. 12–20.

¹ *Okolo Reinhart Koselleck. Istoricesko Vreme u temporalnost* (Timp istoric și temporalitate) (Dom na naukume za cioveka u obșestbomo: Sofia, 2003).

² Pentru biografia intelectuală a lui Reinhart Koselleck a se vedea Stefan Weinfurter, *Reinhart Koselleck (1923–2006). Reden zum 50. Jahrestag seiner Promotion in Heidelberg*, Universitaetsverlag Winter,

Un an mai târziu, în 2003, ne reîntâlneam în același oraș și în același mediu, invitat special fiind istoricul Pierre Nora. Reuniunea a avut o temă diferită față de cea din anul precedent, generând însă o spectaculoasă polemică între Koselleck și Nora pe tema „locurilor memoriei”. Într-una dintre acele zile, i-am vorbit lui Koselleck despre intenția traducerii în limba română a unuia dintre textele sale. Este vorba despre articolul *Geschichte*, inserat în volumul II din *GG (Geschichtliche Grundbegriffe)*³. Evoluția conceptului de istorie, diversitatea înțelesurilor sale, contribuția la schimbarea limbajelor social-politice le-am apreciat ca fiind esențiale într-un moment în care istoria fostelor state comuniste presupune noi cercetări, regândirea și rescrierea ei fără balastul ideologiilor care au împovărat-o ori i-au deturnat conținutul academic pe parcursul secolului al XX-lea⁴.

A urmat discuția despre traducerea în română a cărții *Zeitschichten* („Straturi temporale”). În legătură cu aceasta, la 21 martie 2003, Reinhart Koselleck îmi scria următoarele:

*Dragă și stimată domnule Neumann,
Vă mulțumesc pentru interesul și solicitarea Dvs. de a vă acorda drepturile de traducere pentru cartea Zeitschichten. Bineînțeles că sunt de acord, iar între timp am trimis o scrisoare și editurii Suhrkamp. De îndată ce primesc un răspuns, vă voi înștiința direct, dacă editura nu va face acest lucru de la sine⁵.*

Pe parcursul vizitelor sale, Reinhart Koselleck a avut perspicacitatea de a descoperi și a înțelege similitudinile și diferențele dintre Estul și Vestul Europei. Identificase foarte repede moștenirile lăsate de fascism și comunism, comentând și fotografiind monumentele pe care le văzuse pe parcursul plimbărilor noastre pe străzile din centrul istoric al Sofiei, ulterior, pe acelea din centrul istoric al Timișoarei. Studiile asupra ceremoniilor de comemorare a războaielor și a funcționalizării reprezentărilor morții în beneficiul supraviețuitorilor („the functionalization of the representation of death”) probau interesul deosebit al lui Koselleck pentru descrierea și înțelegerea experiențelor istorice. Potrivit lui, „the history of European war memorials testifies to a common visual signature of

Heidelberg, 2006. Vezi și excelenta carte de convorbiri a lui Carsten Dutt cu Reinhart Koselleck intitulată *Erfahrene Geschichte. Zwei Gespraechen*, Universitaetsverlag Winter, Heidelberg, 2013.

³ Reinhart Koselleck, „Geschichte, Historie”, în Otto Brunner, Werner Konze, Reinhart Koselleck, *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 2, Klett-Kotta, Stuttgart, 2004, p. 593–717.

⁴ Victor Neumann, *Istoria ca teorie a istoriei. Reinhart Koselleck despre evoluția modernă a conceptului Geschichte*, studiu introductiv la ediția în română *Conceptul de istorie (Geschichte, Historie)*, Traducere de Victor Neumann și Patrick Lavrits. Studiu introductiv de Victor Neumann, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 7–23.

⁵ Scrisoare păstrată în arhiva destinatarului.

modernity. But it just as much attests to an optical transformation of experience...”⁶. Cât privește memoria profundă ce derivă din experiențele traversate în timpul regimului totalitar nazist și al războiului, acestea reprezentau pentru Koselleck „o lavă coagulată, înscrisă pe trup și care nu poate fi rescrisă de memoria publică”⁷.

Călătoriile lui în orașele Europei Centrale și de Est extinseseră acest tip de studii, una dintre intențiile mărturisite fiind de a scrie o istorie europeană comparativă a memorialelor. La Timișoara l-au interesat monumentele dedicate războaielor mondiale, precum și cele comemorând evenimentele din 1989, anul schimbărilor majore din Europa Centrală și de Est. Este de reținut că Timișoara a fost cel dintâi oraș din România care în 1989 s-a revoltat împotriva dictaturii lui Nicolae Ceaușescu, reprezentând opoziția timp de o săptămână până la izbucnirea demonstrațiilor din alte orașe românești și dispariția regimului comunist. Reinhart Koselleck solicitase o zi întreagă pentru a vizita cele mai importante monumente din Timișoara. Căutase, fotografiase, citise cu sufletul la gură inscripțiile, comentând continuu simbolistica lor. Recursul la inscripții făcea parte din metoda sa de lucru, fiind o referință utilă înțelegerii empirice. Alături de curiozitatea pentru memoriale și tragediile regăsite în simbolistica lor și în limbajele social-politice ce le însoțesc, impresionant a fost faptul că invocase aspirațiile sale privind integrarea celor două părți ale Europei. Și, ca urmare a dispariției Cortinei de Fier, importanța redefinirii identității Europei. Observase și înțelesese particularitățile Europei Centrale și de Sud-Est, așteptările populațiilor acestor regiuni privind ratașarea la circuitul de valori culturale și civilizaționale ale continentului.

Doctor Honoris Causa al Universității de Vest din Timișoara

Deplasarea lui Reinhart Koselleck la Timișoara a avut loc după ce Senatul universității locale a decis să i se acorde titlul de Doctor Honoris Causa. La 22 noiembrie 2004, Reinhart Koselleck îi scria rectorului de atunci al Universității din Timișoara: „Mă simt extrem de onorat că Senatul Universității Dvs. a hotărât în unanimitate a-mi acorda titlul de Doctor Honoris Causa. Acest fapt reprezintă o mare bucurie pentru mine, întrucât am speranța că relațiile dintre știința românească și cea germană vor fi și mai strânse pe viitor...”⁸. Când îmi scria, o făcea în chip firesc, dând să se înțeleagă faptul că o călătorie la Timișoara e binevenită pentru promovarea

⁶ Reinhart Koselleck, *War Memorials: Identity Formations of the Survivors*, în Idem, *The Practice of Conceptual History, Timing History, Spacing Concepts*, Translated by Todd Samuel Pressner and Others, Foreword by Hayden White, Stanford University Press, Stanford, California, 2002, p. 285–326, 324.

⁷ “Koselleck used a metaphor to describe the deep memory of his wartime experience. Experiences are *geronone lava*, coagulated lava, written on the body that cannot be re-written by public memory”. Cf. Stephan Ludwig Hoffmann, *Obituary. Reinhart Koselleck (1923–2006): The Conceptual Historian*, în *German History*, vol. 24, nr. 3, 2006, p. 475–478; p. 477.

⁸ Prin bunăvoința rectorului Ioan Mihai, scrisoarea s-a păstrat în arhiva Victor Neumann.

perspectivelor sale interdisciplinare în studiul istoriei. Într-o scrisoare datată 8 februarie 2005, preciza, alături de problemele organizatorice, tema conferinței sale:

*Dragă și stimată doamnă Neumann,
Înainte de toate aș dori să vă mulțumesc pentru efortul pe care l-ați depus și îl depuneți.
Am speranța că întâlnirea noastră festivă din luna mai va fi plăcută și datorită
pregătirilor pe care le-ați întreprins până în prezent! După convorbirea noastră
telefonică, vă pot înștiința că voi sosi la Timișoara marți, 24 mai 2005... Cel mai
important aspect: depinde întru totul de competența și imaginația dvs. cum doriți să
repartizați și să organizați activitățile din 24 mai după-amiază până în 27 mai, la prânz.
Titlul contribuției mele este: „Structuri repetitive în limbă și în istorie”, unde voi dezvolta
unele teze cu privire la semantică și la istorie și unde voi analiza relația lor reciprocă.
În cazul în care el trebuie tradus în prealabil, vă voi trimite acest text peste două
săptămâni. Dacă mai doriți să întreprindeți modificări, mai este destul timp de a cădea
de acord asupra acestora. Cu cele mai bune gânduri și salutări,
Al dvs. Reinhart Koselleck⁹.*

Vizita la Timișoara a început în ziua de 24 mai și s-a încheiat în ziua de 28 mai 2005 (o zi mai târziu decât programarea inițială). Principalul moment al vizitei a fost decernarea, într-un cadru festiv, a titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Timișoara. Cu acel prilej, Reinhart Koselleck a susținut conferința *Structuri repetitive în limbă și în istorie*¹⁰. Tema nu era nouă, prezentarea ei în context românesc era însă cu totul nouă. Pentru a evidenția legătura dintre inovația lingvistică și repetiția lingvistică, l-a citat pe savantul de origine română, Eugen Coșeriu¹¹, subliniind contribuția științifică excepțională a acestuia. Limba și istoria sunt interdependente, orice limbă putând fi modificată din punct de vedere istoric și orice istorie fiind condiționată și mijlocită de limbă. Totuși, prin aceasta Koselleck nu voia să spună că „limba și istoria se află într-un raport de unu la unu”, sau că „istoria este întemeiată doar prin intermediul limbii”¹². Cât despre istorie, în pofida repetițiilor ea este plină de surprize și de aceea mărturiile despre trecut trebuie continuu prelucrate. Limba descrie și articulează fie mai mult, fie mai puțin decât este realitatea, prin urmare Koselleck admite că există diferențe de nerezolvat între prestația lingvistică în sine și lumea istorică¹³.

⁹ Scrisoare păstrată în arhiva destinatarului.

¹⁰ Reinhart Koselleck, „Wiederholungsstrukturen in Sprache und Geschichte”, în *Laudatio und Vortrag. Anlässlich der Verleihung des Doctor Honoris Causa Titels an Herrn Professor Reinhart Koselleck*, Extrakt, Temeswar, Temeswar Universität Verlag, 27. mai 2005.

¹¹ Cei doi savanți s-au cunoscut, Coșeriu având și ocazia să-l viziteze pe Koselleck în casa acestuia de la Bielefeld, Luisenstrasse 36.

¹² Reinhart Koselleck, „Wiederholungsstrukturen in Sprache und Geschichte”, în *Laudatio und Vortrag. Anlässlich der Verleihung des Doctor Honoris Causa Titels an Herrn Professor Reinhart Koselleck*, Extrakt, Temeswar, Temeswar Universität Verlag, 27 mai 2005.

¹³ Idem, „Cuvânt de mulțumire adresat cu ocazia decernării titlului de Doctor Honoris Causa al Universității din Timișoara”.

Structurile repetitive ale istoriei sau despre seriile istorice

Tema conferinței îmi stârnise interesul în mod deosebit. Potrivit lui Koselleck, „conținutul antropologic al unei afirmații repetate, anume faptul că fiecare este muritor, putându-se desfășura atât lingvistic, cât și în realitate – cum, de ce, unde moare cineva – nu înseamnă că limba poate recupera decesul unic. De aceea, în comparație cu sintaxa, semantica se află mai curând sub constrângeri demonstrative sau într-o criză de credibilitate”¹⁴. Cât despre istorie, în pofida repetițiilor, ea este plină de surprize și de aceea mărturiile despre trecut trebuie continuu prelucrate. Limba descrie și articulează fie mai mult, fie mai puțin decât este realitatea, prin urmare Koselleck admitea că există diferențe de nerezolvat între prestația lingvistică în sine și realitatea istorică. Una dintre concluzii sublinia rostul înnoirii continue a actului gândirii și acțiunii.

Problema „întâmplărilor și conflictelor dispuse și conținute în actele repetitive” fusese formulată deja de istoricul român Alexandru D. Xenopol. Structurile repetitive descrise de Koselleck le-am comparat cu ipotezele lui Xenopol formulate în cartea *La theorie de l'histoire* (Paris, 1908), în care acesta susținea că „adevăratul element organizator al științei istorice este seria”¹⁵. Potrivit lui Xenopol, „orice serie de dezvoltare leagă o succesiune de fapte care pleacă de la un nucleu, urcă sau coboară, pentru a ajunge la un rezultat care dă numele seriei”¹⁶. În favoarea ipotezelor sale, Xenopol invoca seria terenurilor primitive, aceea a transformării reptilelor în păsări, seria epocii preistorice a epocii de piatră, dar și originea și evoluția libertăților engleze de la cucerirea normandă până la Constituția din anul 1688¹⁷. Întemeiat pe examinări și comparații între metodele de cercetare științifică, scopul studiului său era de a conferi istoriei statutul de știință. Observațiile lui Xenopol – parte dintre acestea au fost inspirate de reflecțiile lui Heinrich Rickert¹⁸ – evidențiază rolul cercetării și expunerii legăturilor cauzale care conferă istoriei caracterul de știință. Istoricul român fusese preocupat de „căutarea cauzei în faptele de repetiție”, ceea ce în accepțiunea sa trebuia să confere substanță științei. Atunci când Xenopol și-a formulat concluziile, a sesizat că cercetarea cauzelor nu reprezintă principalul scop al științelor de repetiție¹⁹.

Pe Koselleck l-a impresionat acest gen de studiu. Relatându-i-l, aveam să-i provoc o reală curiozitate, de data aceasta pentru istoriografia română, respectiv pentru ideile și interpretările lui Xenopol scrise și publicate în urmă cu un secol.

¹⁴ *Ibidem*, p. 18.

¹⁵ A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, Traducere din limba franceză de Olga Zaicik, Studiu introductiv de Al. Zub, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 110.

¹⁶ *Ibidem*, p. 102.

¹⁷ *Ibidem*, p. 102–103.

¹⁸ Vezi Heinrich Rickert, *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung* (Eine Einleitung in die historischen Wissenschaften), Freiburg i.Br./Leipzig, 1896.

¹⁹ A.D. Xenopol, *Teoria istoriei*, p. 107.

Atrăgătoare ipoteză a „seriilor de fenomene și de evenimente, întotdeauna unice și specifice”²⁰ l-a îndemnat pe Koselleck să-mi pună numeroase întrebări despre biografia și personalitatea lui Xenopol, despre izvoarele sale bibliografice. Imediat după revenirea la Bielefeld, Koselleck a împrumutat dintr-o bibliotecă din Germania amintita carte a lui Xenopol. Din scrisoarea ce mi-o trimisese în ziua de 24 septembrie 2005 reiese că o citise, recunoscând meritele autorului:

*Între timp, am împrumutat cartea lui A.D. Xenopol „La theorie de l'histoire”..... Xenopol a fost un mijlocitor extrem de productiv între cultura germană și cea franceză, ceea ce se repetă și astăzi datorită aportului Dvs.
Vă transmit Dvs. și soției Dvs. toate cele bune și vă mulțumesc încă o dată.
Al Dvs. Reinhart Koselleck²¹.*

Graduertenkolleg Temeswar și Begriffsgeschichte Rumâniens/ Școala Doctorală „Reinhart Koselleck” de la Timișoara și istoria conceptuală românească

Proiectul unei viitoare *Begriffsgeschichte* a Europei Centrale și de Est a debutat cu cercetarea conceptelor fundamentale și a limbajelor social-politice românești, obiectivul de lungă durată fiind regândirea metodelor de lucru și de scriere a istoriilor naționale și zonale. Influențat de faptul că examinarea parametrilor lingvistici în care a fost elaborată o istorie este esențială din perspectiva lui Koselleck, am schițat pașii unui prim demers: relectura izvoarelor fundamentale ale istoriei moderne românești și central-sud-est europene, cercetarea vocabularului social-politic al epocii și formularea de noi întrebări asupra trecutului²².

Proiectul privind dezvoltarea unei *Graduertenkolleg* (o școală doctorală internațională) la Timișoara și a unui Centru de Studii Avansate în Istorie a prins contur ca urmare a ecoului operei lui Koselleck, dar și ca urmare a discuțiilor și a imboldului primit de la istoric în cursul întâlnirilor noastre de la Sofia și Timișoara²³. O fericită interferare cu preocupările de istorie românească ale lui Armin Heinen de la Universitatea din Aachen a făcut posibilă demararea a două proiecte, ambele

²⁰ *Ibidem*, p. 5.

²¹ Scrisoare păstrată în arhiva destinatarului. Pentru alte comparații între ipotezele celor doi istorici vezi și Victor Neumann, *Istoria ca teorie a istoriei. Reinhart Koselleck despre evoluția modernă a conceptului Geschichte*, studiu introductiv la Reinhart Koselleck, *Conceptul de istorie*, traducere din limba germană de Victor Neumann și Patrick Lavrits, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2005.

²² Vezi studiile reunite în cartea Victor Neumann, *Conceptualizarea istoriei și limitele paradigmei naționale*, RAO, București, 2015.

²³ Preocupările mele privind istoria conceptuală datau dintr-o perioadă precedentă întâlnirilor cu Reinhart Koselleck și ele și-au găsit o primă valorificare în cartea dedicată evoluției câtorva concepte fundamentale românești, vezi Victor Neumann, *Neam, Popor sau Națiune? Despre identitățile politice europene*, Editura Curtea Veche, București, 2003; 2005.

beneficiind de suportul Fundației Volkswagen din Germania și al Consiliului Național al Cercetării Științifice din România. Devenite programe de sine stătătoare, ele funcționează începând din anul 2008, respectiv din anul 2011 și evoluează în sensul perspectivelor gândite inițial împreună cu Reinhart Koselleck. În anii 2008–2018, *Graduiertenkolleg Temeswar/Școala Doctorală Internațională de Istorie Conceptuală „Reinhart Koselleck” de la Timișoara* a pregătit studenți doctoranzi din România, Germania și Ungaria; a coordonat șase teze de doctorat, toate finalizate prin examinarea lor de profesori români, germani și maghiari; a publicat articole, studii și cărți; a editat o parte dintre tezele amintite. Cercetările în echipă au făcut posibile conferințele internaționale ale Școlii Doctorale „Reinhart Koselleck” și ale Centrului de Studii Avansate în Istorie din cadrul Universității de Vest din Timișoara, conferințe la care au luat parte istorici, sociologi, lingviști din Germania, Franța, SUA, Ungaria, Serbia, Croația, Bulgaria, România. Ele au avut loc în anii 2009, 2012, 2013, 2014 și 2015. Un interes aparte l-a avut pregătirea și publicarea de studii și volume de istorie a conceptelor și de istorie conceptuală cu teme românești, central și sud-est europene. Este vorba de volumele *Istoria României prin concepte*, Polirom, 2010, publicat în limba engleză sub titlul *Key Concepts of Romanian History*, CEU Press, Budapest, 2013 și *Modernity in Central and Southeastern Europe. Ideas, Concepts, Discourses*, RAO, București, 2018, coordonate și editate de Victor Neumann și Armin Heinen.

Biblioteca „Reinhart Koselleck” la Timișoara

În luna octombrie a anului 2013, o parte importantă a bibliotecii private a lui Reinhart Koselleck a ajuns la Timișoara. Ideea doamnei Felicitas Koselleck, soția savantului și a Katharinei Koselleck, fiica istoricului, de a mi se adresa pentru un posibil transfer al bibliotecii la Timișoara a primit un răspuns pozitiv din partea Universității de Vest. După pregătirile juridice, birocratice, financiare care au durat câteva luni și după construirea relațiilor interinstituționale germano-române, a avut loc transferul propriu-zis al bibliotecii. Au urmat câteva luni de selectare, ordonare, catalogare a cărților, muncă ce s-a desfășurat la Timișoara sub coordonarea mea și a asistentului meu, dr. Cristian Roiban și în care au fost implicați studenții în istorie.

În ziua de 10 februarie 2014, s-a deschis *Biblioteca „Reinhart Koselleck”* în cadrul *Centrului de Studii Avansate în Istorie*. Festivitatea a avut loc în prezența consulului Germaniei la Timișoara, domnul Rolf Mahrnun, a conducerii Universității de Vest din Timișoara, a profesorilor și cercetătorilor în domeniile științe umaniste și social-politice, a unui mare număr de studenți. Participarea Katharinei Koselleck la amintita festivitate a fost una emoționantă, Domnia Sa rememorând un fragment din biografia tatălui. Tototadă, și-a exprimat încântarea de a fi transferat pe mâini bune biblioteca tatălui, aceasta servind atât mediului universitar din Timișoara, cât

și acelor din întreaga Românie, în scopul extinderii studiilor de *Begriffsgeschichte*/istorie a conceptelor.

Biblioteca „Reinhard Koselleck” de la Timișoara cuprinde 5855 titluri. Interesul aparte pentru aceasta derivă din faptul că este vorba de o colecție de carte utilă studiilor în mai multe discipline, precum istorie, lingvistică, filozofie, politologie, arte, sociologie, psihologie, geografie, drept. Ea include ediții vechi și noi din istoriile Prusiei, Germaniei, Franței, Angliei, Italiei, Spaniei, SUA. De asemenea, cuprinde numeroase și esențiale instrumente de lucru, lexicoane, dicționare, periodice. Cea mai mare parte a cărților adunate în biblioteca privată a lui Koselleck sunt cărți în limbile germană, engleză, franceză, italiană și spaniolă. Cercetarea bibliotecii facilitează accesul la însemnările lui Koselleck, la identificarea unora dintre referințele bibliografice din opera sa, la aflarea unor informații privind preocupările profesionale și extraprofesionale ale savantului. Biblioteca nu numai că este valoroasă în sine, servind oricărui cercetător din domeniile științelor umaniste și social-politice, dar ea este utilă în primul rând celor ce se dedică studiilor interdisciplinare, respectiv istoriei conceptelor și istoriei conceptuale. Un asemenea instrument de lucru e o referință pentru cei ce vor dezvolta centrele de studii de *Begriffsgeschichte* dedicate României, Europei Centrale și de Europei de Est.

Multe dintre realizările de la Timișoara din ultimul deceniu poartă amprenta lui Koselleck – Școala doctorală, Centrul de studii istorice, conferințele, cărțile, revistele și, nu în ultimul rând, biblioteca. Întâlnirile pe care savantul mi le-a prilejuit, curiozitatea manifestată față de evoluția mediului universitar din România, discuțiile avute pe teme de istorie, antropologie și politică au fost de cel mai bun augur. Ele au inspirat și micul cerc local de specialiști, respectiv elaborarea tratatului de istoria Banatului²⁴. Ceea ce m-a impresionat și mai mult a fost deschiderea excepțională a istoricului german față de gândul și ipotezele de lucru ale celuilalt, față de profilul uman și intelectual al partenerilor săi de dialog. La fel, interesul real pentru locurile, oamenii, intelectualii și cărțile ce i-au rămas necunoscute și care – considera el – trebuie recuperate și reintegrate circuitului universal prin strădaniile celor mai devotați și autentici cercetători.

²⁴ Vezi Victor Neumann (Coordonator), *Istoria Banatului. Studii privind particularitățile unei regiuni transfrontaliere*, ediția I, Editura Academiei Române, București, 2015, ediția a II-a, 2016. Ediția în limba engleză revăzută și adăugită a apărut sub titlul Victor Neumann (Editor) *The Banat of Timișoara. A European Melting Pot*, Scala Arts and Heritage Publishers, London, 2019.